

Onderwerpen uit de Westzaanse geschiedenis

door WILLEM TIP/deel 13

Het Zaanse landschap

De Spaanse koning Philips II die zijn decreten onderkende met 'Ik, de Koning' en de Franse Zonnekoning waren geen voorbeelden geweest van verlichte vorsten. Hun macht zagen ze als een beschikking van de natuur of zelfs als een goddelijk geschenk. De koning bekritisieren was niet verstandig en vaak zeer onverstandig. De vorst had immers gelijk. Zonder vorst kon het niet, meende men zelfs. Zonder alleenheerser kwam het, zo dacht men, onvermijdelijk tot een 'oorlog van allen tegen allen'. De Engelse filosoof Hobbes die deze gedachte opschreef (1651) was gekomen tot die naargeestige slotsom tijdens de Engelse burgeroorlog. In Engeland zou uiteindelijk het parlement de strijd winnen.

Ook in de Republiek hechtte men aan het gedeelde bestuur. Een vorst die de doorslag zou geven hadden de Hollandse regenten voor het gewone zakenleven niet nodig. Alleen bij oorlogsdreiging of rampspoed moest snel kunnen worden beslist. Daarvoor had men op de achterhand het ambt van stadhouder. Tweemaal deed de Republiek het zonder stadhouder. Beide keren maakte oorlogsdreiging aan het stadhouderloos tijdperk een einde. De eerste keer in het Rampjaar 1672, later nog eens in 1747.

De regenten dachten vooral praktisch. De calvinistische kerk was staatskerk. Dat betekende echter niet dat een ander geloof in feite onmogelijk werd gemaakt, zoals in Frankrijk. Als de Lutherse kerk in Zaandam in de zeventiende eeuw op grond van een bepaald voorschrift werd gesloten en zelfs verzegeld, ging ze na een paar weken gewoon weer open. De Zaanse schuilkerken voor doopsgezinden en katholieken mochten dan wel geen toren hebben, van binnen waren ze ruim bemeten en vaak fraai ingericht met zuilen, bogen, eiken banken, en wat de katholieke kerken aanging, met schilderijen, altaren en beelden. Iedereen wist waar de kerkgebouwen lagen. In Amsterdam en Leiden werden talrijke boeken gedrukt, ook veel boeken van verlichte schrijvers die in Frankrijk streng verboden waren. Soms werden ook in Holland wel eens boeken op een lijst gezet. Die lijsten

werden echter niet strikt gehandhaafd. Vaak verschilden ze zelfs per stad of landstreek.

De bevolking kon in het algemeen heel behoorlijk lezen en schrijven. In het dorp Westzaan kregen de kinderen les in twee scholen, een in de omgeving van de Zuidervermaning, de tweede naast het Reghthuys. Klassikale lessen bestonden in deze tijd nog niet, die verschenen pas in de negentiende eeuw. Alle leeftijden zaten bij elkaar in één lokaal. Om de beurt konden de leerlingen bij de meester komen om te worden overhoord of voor een nieuwe opdracht. De orde in het lokaal was daarbij soms ver te zoeken. Iedereen liep en riep door elkaar. De meester had echter een paar geduchte middelen om de orde te handhaven, de pechvogel en de plak. Wie al te rumoerig was kreeg de pechvogel toegeworpen. Die moest worden teruggebracht. Daarna volgde onvermijdelijk een tik met de plak.

De Zaanse kooplieden hadden doorgaans meer boeken in huis dan alleen de Bijbel en de gedichten van Jacob Cats. Ze toonden ook belangstelling voor de moderne wetenschap. Aan de Wormerveerse Zaanweg kwam in de vroege achttiende eeuw zelfs een natuurkundig genootschap bijeen dat zich bezighield met natuurkundige proeven. Verlichte predikanten omarmden graag de natuurwetten die Newton had beschreven (1687). Ze vonden daarin een weergave van de natuurlijke orde die het Opperwezen al bij de schepping had vastgelegd. Deze zienswijze, de 'fysicotheologie' werd door velen gedeeld. De achttiende-eeuwse Verlichting huldigde het 'durf te denken' maar was zeker niet atheïstisch.

De achttiende-eeuwse Zaanstreek werd kleuriger dan ooit tevoren. In de zeventiende eeuw had men de huizen nog eenvoudigweg zwart geteerd. Zo gebeurde dat ook met de schepen. Binnenskamers leefde men tussen ongeschilderde houten wanden. In de nieuwe eeuw kwamen er echter steeds meer mooie verfstoffen beschikbaar. De verfmolens maalden een hele reeks van pigmenten waaruit men zijn keus kon maken. Groen bijvoorbeeld voor het grenenhouten buitenbeschoot en oud roze, 'appelbloesem', voor het binnenwerk. De meeste huizen waren van hout, grenenhout. Wie het kon betalen, bouwde echter een stenen huis. Een stenen huis vroeg minder onderhoud en was vooral deftiger. De nieuwe gere-

De Noordervermaning.

De Zuidervermaning.

formeerde pastorie van Westzaan (1733) was van baksteen. Voor het binnenschilderwerk en voor de ramen en kozijnen gebruikte men een staalkaart aan kleuren: blauw, wit, zwart, appelbloesem, lavendel, dodekop, Engels bruin, 'mittael', Berlijns blauw, vermiljoenrood en koningsgeel.

Van hout waren in Westzaan nog de nieuwe grote doopsgezinde Noordervermaning (1695) en de nieuwe Zuidervermaning (1731). Beide vermaningen vervingen een zeventiende eeuws houten gebouw. Van steen gebouwd werd het grote nieuwe dorpsweeshuis achter de gereformeerde kerk (1717, vergroot in 1746). Van steen was ook het meest statige gebouw dat Westzaan rijk zou worden, de nieuwe Grote Kerk (1741). Hoog op de barokke voorgevel verscheen het wapen van de Banne, met lauweren omrankt, de 'vier leeuwen, tegen elkaar oprijzende'. Het deftige gebouw met erachter de zestiende-eeuwse toren beheerste voortaan het Zaanse landschap. Van verre was het te herkennen. Op schilderijen, tekeningen en etsen werd het niet zonder trots afgebeeld. Al deze monumentale panden kwamen gereed in een betrekkelijk korte tijd. Ze waren het zichtbare teken van de welvaart die de zeventiende eeuw had gebracht. Ze toonden tegelijk ook het vertrouwen dat de burgerij had in de toekomst. ■

Beeldmateriaal:
Westzaanse Digitale Beeldbank

Onderwijs in 1700.